

СОФИЙСКИ
УНИВЕРСИТЕТ

„СВ. КЛИМЕНТ
ОХРИДСКИ“
ОСНОВАН 1888 г.

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ

„СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ГЕОЛОГО-ГЕОГРАФСКИ ФАКУЛТЕТ

Катедра „Социално-икономическа география“

ИВАЙЛО ПЛАМЕНОВ ИВАНОВ

**ТРАДИЦИИТЕ И СОЦИО-КУЛТУРНИТЕ ОСОБЕНОСТИ,
КАТО ФАКТОР ЗА РАЗВИТИЕТО НА СЕВЕРОЗАПАДНИЯ РАЙОН
ЗА ПЛАНИРАНЕ**

АВТОРЕФЕРАТ

НА ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД ЗА ПРИСЪЖДАНЕ НА ОБРАЗОВАТЕЛНА И
НАУЧНА СТЕПЕН „ДОКТОР“ ПО ПРОФЕСИОНАЛНО НАПРАВЛЕНИЕ
4.4 – НАУКИ ЗА ЗЕМЯТА
(ИКОНОМИЧЕСКА И СОЦИАЛНА ГЕОГРАФИЯ)

Зачислен със заповед

Научен ръководител:

№ РД 19-260/29.06.2020 г.

доц. д-р Георги Костадинов Бърдаров

София, 2024 г.

СЪДЪРЖАНИЕ

Увод

I. Теоритико-методологични основи на изследването

I.1 Културна и социална география

I.2 Развитие на културната география в България

I.3. Социално-икономическата география в България

II. Културно-географски особености на Северозападна България

II.1 Етапи в историческото и културното развитие на региона

II.1.1 Предримска епоха, Римска епоха и Първо Българско царство (681-1018г.)

II.1.2. Второ Българско Царство (1185-1396г.)

II.1.3. Северозападна България под османска власт

II.1.4 От Освобождението до Втората световна война

II.1.5 Социалистическо развитие на България (1944-1989г.)

II.2. Географски анализ на Северозападна България

II.2.1 Природо-географски анализ на Северозападен район

II.2.2 Социално-икономически анализ на Северозападен район

II.2.3 Демографски тенденции и процеси по области

II. 3 Културно-географски и етнографски особености на Северозападна България

II. 3.1 Формиране на културният ландшафт на Северозападна България

II. 3.2 Музиката, занаятите и народното творчество като изразител на културата на региона.

III. Културни празници и фестивали в СЗР и тяхното значение за развитието на региона – недостатъци и перспективи.

III.1. Културни празници и фестивали в Европа

III.2. Информационна обезпеченост на културните празници и фестивали в СЗР България.

III.3. Културни празници и фестивали с национално и международно значение.

III.3.1. Турлашкият фолклорен събор „Када кум прасе и ти вречу”

III.3.2. Празник на сливата и сливовата ракия – гр. Троян

III.3.3. Фестивал на Чипровския килим

III.4 Културни празници и фестивали с локално значение

III.4.1 Фършанги – с. Бърдарски геран

III.4.2. Фестивалът на Козето мляко в с. Горна Бела Речка

III.4.3. „Банатски вкусотии – традициите на моето село“ – с. Асеново

IV.Кулинарна география

IV.1. Обособяване на кулинарната география като част от културната география

IV.1.1 Дефиниции, история, сравнителна характеристика между отделни географски школи

IV.1.2 Етапи в развитието на кулинарното изкуство

IV.1.3 Фактори за обособяване и развитие на кулинарната география

IV.1.4 Развитие и разпространение на кулинарната география - кулинарни телевизионни канали и интернет пространството

IV.2 Кулинарна география на България

IV.2.1 Българска национална кухня и кулинарна география в България

IV.2.2 Запазени географски наименования

IV.2.3 Влияния върху националната кухня на България

IV.2.4 България като кулинарна туристическа дестинация

IV.3. Кулинарна география и кулинарно райониране на Северозападна България

IV.3.1. Кулинарно райониране на СЗР

IV.3.2. Традиционни ястия - емблематични за градове и села в региона

IV.4. Кулинарен пътеводител на избрани качествени заведения за хранене в България, предлагащи традиционна българска кухня в традиционен и модерен прочит

Заклучение

Справка за приносите на дисертационния труд.....

Публикации по темата на дисертационния труд.....

Дисертационният труд се състои от увод, 4 глави, заключение, използвани източници, 4 таблици, 19 фигури, 2 приложения, резюме на научните приноси и списък на публикациите, свързани с темата на дисертационния труд.

Общият обем на труда е 237 страници и 135 страници приложения.

Заглавие на английски език: TRADITIONS AND SOCIO-CULTURAL CHARACTERISTICS AS A FACTOR FOR THE DEVELOPMENT OF THE NORTH-WESTERN PLANNING DISTRICT

Ключови думи: култура, културна география, кулинарна география, традиции, празници, фестивали, ландшафт

Keywords: culture, cultural geography, culinary geography, traditions, holidays, festivals, landscape

Дисертационният труд е обсъден и насрочен за публична защита от катедра „Социално-икономическа география” при Геолого-географския факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски”.

Публичната защита ще се състои на 26.09.2024 г. от 11 ч. в зала 1 на СУ.

ДЕКЛАРАЦИЯ ЗА ОРИГИНАЛНОСТ

Декларирам, че настоящият дисертационен труд на тема „Традициите и социо-културните особености, като фактор за развитието на Северозападния район за планиране“ за придобиване на образователна и научна степен „доктор“ е самостоятелно и оригинално авторско произведение, а използваните източници на научна и емпирична информация са коректно документирани и цитирани съгласно действащите в Република България стандарти.

Гарантирам, че:

- I. Признаването на чуждото авторство на използваните текстове, таблици, схеми, графики, изображения и други е обозначено според утвърдения в научната област академичен стил на цитиране.
- II. Библиографският списък в края на труда включва всички цитирани и използвани печатни и електронни източници по темата.

С настоящето декларирам, че съм запознат с правилата в Етичния кодекс на академичната общност на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ за зачитане на авторството, чуждите приноси и коректното цитиране и за недопустимостта на плагиатство.

Подпис: .....

(Ивайло Иванов)

Увод

Културната география е един от най-новите клонове в географската наука. Развитието на културната география е от съществено значение за населението на държавата, за отделните райони, както и за хората с български произход, който живеят в други страни по света. За да разгледаме основните аспекти на културата от географска гледна точка е важно да се разбере, че културната география е част от социално-икономическата (хуманитарна) география. Социално-икономическата география или хуманитарна география е основен дял от науката география, който се занимава със системата от взаимодействия, процеси и явления, породени от човешката дейност в контекста на географското пространство. Занимава се с антроположките, политическите, културните, социалните и икономическите аспекти на планетата Земя и нейните региони. От тази гледна точка може да се отбележи, че този дял на географията има връзка с природната среда чрез направленията, свързани с опазването на природата, които се явяват мост между двата основни клона на географската наука.

Когато се говори за културна география, преди всичко се появява въпроса какво е култура и каква е нейната етимология. В началото с понятието „култура“ са се обозначавали процеси на обработване на земята, използване на умения и ресурси, за да се сложи храната на масата (Eagelton,2000). И днес в английския език много стопански дейности като селско стопанство, горско стопанство и др. имат съставна част „култура“ – agriculture, civiculture и други. По-късно думата е пренесена метафорично към дейността на духа отнасящи се към музиката, изобразителното изкуство, литературата и др. На практика понятието „култура“ по този начин „картографира“ самото развитие на човечеството от селското стопанство към градско общество, от отглеждането на животни към изкуството и от оранта на земята до високата наука.

За съжаление развитието на този клон на географската наука по времето на социалистическия период се ограничава само до изброяването и локализирането на антропогенните културни паметници, културни институции и други. Ролята за развитието и голяма част от изселванията в областта на културата са оставени в ръцете на етнологията и етнографията. От научните изследвания през последните години можем да проследим, че в международен план географските изследвания в тази област датират от края на XIX век!

Видно е, че и до днес темата не търпи голямо развитие, като за последните 30 години има написани едва няколко статии по темата в България. Даже в новата Национална Концепция за Пространствено развитие 2013-2025, темата в обхвата на културата е все още в същия този модел като преди 1989г. Там са разгледани някои стратегически обекти, като също така е предложен и план за развитието на районите по NUTS2 и в частност е представен плана за развитие на СЗР (НКПР, 2013)

Много важно в днешния забързан и все по-глобализиращ се свят е запазването на **културните традиции**. Основната им функция е да осигури възможност всяко следващо поколение да се включи в живота на предходните поколения. В този смисъл културната традиция е предаване на човешкия опит. В културната традиция има 2 момента: спазване на традицията и надхвърляне на традицията.

Кулинарията е един от основните белези за бита на даден народ, именно поради това е изключително важно тя да бъде запазена в оригиналния ѝ вид, тъй като тя е един от механизмите за запазване на културната и национална идентичност. Необходимо е да се направи кулинарно райониране на страната, за да може кулинарната карта на България да се приобщи с европейската. Създаването на такова райониране и съответно карта след това, би помогнало много за развитието на селския и културния туризъм в страната. Важно е да се отбележи, че част от кулинарната култура на България може да се превърне в част от международната кулинарна култура. Типични примери за това са:

- все по-наболялата тема за здравословното хранене;
- предлагането на асортименти от кухнята на страните по целия свят;
- разпространението на ресторанти и заведения, с типични български специалитети, бит, обстановка и други;
- превръщането на кухнята в световна и пример за приготвяне на здравословна и качествена храна.

Обект

Обект на изследването е населението на СЗР с неговите културни характеристики и традиции.

Предмет

Предмет на изследването се явява възникването, развитието и съхраняването на културните традиции, в частност и кулинарните на СЗР, както и ключови събития, които оформят културният облик на района.

Цел

Целта на изследване на настоящата дисертация е да се направи анализ, чрез който да се открият възможностите как културата и традициите на населението в СЗР могат да стимулират и осигурят устойчивото и балансирано развитие на района.

Основни задачи на дисертацията са:

1. Изготвяне на социално-демографски анализ за актуалното състояние на СЗР;
2. Изясняване факторите и причините за социално-икономическото изоставане на СЗР в последните 30 години;
3. Анализ на възникването и развитието на самобитната култура и традиции на населението в СЗР;
4. Изследване на ключови културни традиции и събития, които съществуват и днес в СЗР и как чрез тях може да се подпомогне устойчивото и балансирано развитие на района;
5. Провеждане на анкетни проучвания и изготвяне на модел (карта) за културните събития и традиции в района.
6. Разработване на кулинарно райониране в Северозападна България и изготвяне на примерен кулинарен пътеводител за страната

Методология на изследването

Приложените методи в настоящата разработка са както широко използвани в географската наука **частни** методи, така и **общонаучни**. В различните етапи на дисертационния труд са използвани следните методи: описателен, сравнителен, анализ и синтез, картографски, ГИС, дистанционен и анкетен. В съдържателно отношение дисертацията включва увод, четири глави и заключение, като всяка една глава съдържа различен брой подзаглавия, в зависимост от съдържанието и целта си.

I. Теоритико-методологични основи на изследването

I.1 Културна и социална география

Културна география

Темите за културната география са много добре описани в учебника по културна география на Т. Jordan, М. Domosh и I. Rowntree (1997) “The human mosaic” (Човешка мозайка). В учебника темите за географията, населението на света, начините на производство, земеделие, езици и религии, урбанизация и производство, фолклор и популярната сфера, модерно и старо, дори информационното общество – всички те се разглеждат през призмата на 4 основни теми:

- културни райони – как се формират различни райони по света, които са дефинирани исторически, културно (религиозно, езиково, етноисторически), производствено-икономически и пр.;

- култура дифузия – движение на хора, идеи, стоки по света;

- културна интеграция – белезите, навиците, културните елементи, които „държат“ дадена културна общност заедно;

- културни ландшафти – отпечатъка на различните култури върху ландшафта.

Във връзка с казаното дотук, следва да обобщим, че културните традиции и празници са фундаментална част от културната география, тъй като именно тези различия в културата на различните народи, са предопределящи за намирането на сходства и разлики в честванията и вярванията на тези народи. Също така благодарение на това, че културата се разглежда от географска (пространствена) гледна точка, се позволява да се видят приликите и разликите на различните народи по територията – както по ширина така и по дължина, да се проследят тези критерии в северните ширини, в умерените и т.н, по този начин се откроява и начина на живот, поради различните условия в които живеят хората, а това се отразява на техния бит и култура.

Социална география

Появата и развитието на социалната география е следствие от реалните обществени процеси и потребности, от една страна, а от друга — тя се явява ”плод” на прогресивни социологически, философски и географски теории. Утвърждаването ѝ като обществено-географски научен клон се съпътства с научни дискусии, с твърде разнообразни определения за нейната същност, с различен политически дискурс. Социалната география в западноевропейските страни е с утвърдени традиции и е осъзнато нейното право на самостоятелно съществуване в света на науката.

Проследявайки публикациите с общественогеографска тематика и очерците за развитието на социално-икономическата география в СССР, се очертава извода, че социалната география трудно се идентифицира като научна дисциплина. През продължителен период тя се възприема в рамките само на икономическата география или присъства под формата на несистематизирани знания за отделни страни и народи (Милкова, К. – 2004).

Различните концепции за социална география също се припокриват с други направления на географията и в по-малка степен социологията. Когато терминът се появява в рамките на англо-американската традиция през 60-те години на миналия век, той основно се прилага като синоним на търсенето на модели в разпространението на социални групи, като по този начин е тясно свързана с градска география и градска социология (Джонстън, Р. - 1987). През 70-те години фокусът на дебата в рамките на американската хуманитарна география беше върху политически икономически процеси, докато през 90-те години географската мисъл беше силно повлияна от "културен обрат на двата пътя", като Нийл Смит отбелязва, че тези подходи "претендират за власт над" социалното ""(Смит, Н.-2000).

В хода на разработка на дисертационния труд беше разгледан и анализиран огромна по обем научна литература на български, руски и английски език. Всички тези източници, допълниха и оформиха нашата гледна точка и вижданията по темата на дисертацията. Сред използваните от нас автори личат имената на изявени специалисти в областта, като Христо Вакарелски, Марин Бъчваров, Петър Славейков, Николай Попов, Димитрина Михова, Веселин Бояджиев, Петър Стоянов, Майк Кранг, Иън Кук, Филип Кранг, Лев Гумильов.

Живко Гълъбов, Дончо Дончев, Васил Даков, Марин Бъчваров, Стефан Велев, Петър Петров, Стефан Карастоянов, Нено Димов, Атанас Дерменджиев, Марин Русев, Калина Милкова, Любен Христов и други.

I. 2. Развитие на културната география в България

Културата география е сравнително ново научно направление в областта на географското познание в България и света. В България дълги години беше идеологически обременено от партиините постановки на социализма. Като научно направление културната география има много допирни точки и взаимно обвързани връзки с етнологията и още повече с етнографията.

В изследването на Донкова (2021) темата за културната география в българската географската школа е засегната още от нейното създаване след Освобождението, като през годините са работили А. Иширков, Ж. Радев, И. Батаклиев, С. Карастоянов, Д. Михова, П. Славейков, К. Милкова и други автори. Развитие на културна география у нас може да бъде разделено на три периода.

1. От Освобождението на страната (1878 г.) до 1944 г. В трудовете си учените по това време акцентират върху полагането на основите на българската география, след това се съсредоточават в полето на търсения на антропогеографията, подчертаване на значението на културния ландшафт и философската обосновка на географските изследвания, свързани с културата.

2. Периода 1944–1989 г., когато българската културна география е под влияние на съветската школа и се развива интензивно природната (общата) география.

3. И периодът, който започва от 1989 г. и трае до наши дни. Изследванията върху културната география се насочват върху идеите за по-голямо хуманизиране на географията, изтъкване ролята на културния прочит на географските изследвания, развиване на методологията на българската културна география, разширяване на кръгозора ѝ с антропогеографията, социалната география, регионалната география, историята, философията и изработване на нови модели за нейното по-нататъшно развитие.

I. 3. Развитие на социално-икономическата география в България

От изследването на проф. Славейков (2008) социално-икономическата география е един от двата основни клона в българската география, следователно нейното развитие започва още от зародиша на географската наука преди Освобождението. Тя се развива успоредно с природната география, като много от авторите в самото начало анализират теми свързани и с двете разклонения на географското познание. Условно могат бъдат обособени 4 етапа на развитие на географията у нас:

1. Развитие на географското познание в България преди 1878 г.

Географски познания присъстват в множество източници още от първите векове на съществуването на българската държава. Свидетелства за това са запазени дори от периода на „Златния век” по времето на царуването на Симеон Велики. Такива свидетелства се намират още в „Шестоднев” на Йоан Екзарх. Една от основните идеи на Българското възраждане е била опознаването на родната земя в природно, икономическо, селищно, демографско и етно-културно отношение. През Възраждането са били написани и издадени множество географски учебници, учебни пособия, статии, пътеписи и географски карти от видни български възрожденци: Неофит Бозвели, Константин Фотинов, д-р Иван Богоров, Йоаким Груев, Александър хаджи Русев и др. (Славейков 2008).

2. Развитие на географията през периода 1878-1944 г.

През този период се задават основите на географската наука у нас. Голяма част от учените се занимават с проблемите както на социално-икономическата, така и на физическата география.

На 1.02.1898 г. се полага началото на университетската география в България. На тази дата е открита катедрата География и се полагат основите на Географския институт в СУ, като за редовен доцент и първи катедрен ръководител е назначен Анастас Иширков.

Трябва да се отбележи фактът, че през посочения период развитието на българската география до голяма степен е било повлияно от немската и френската географска школа, което обяснява богатството на идеи и начини за научна интерпретация.

3. Социално-икономическата география в България в периода 1945 – 1989 г.

През този период университетската география се развива при коренно различни условия и при коренна промяна в преподавателския състав, която за жалост е била извършена до голяма степен силово, като така се загубват приемствеността и традициите, които са характерни за много водещи географски школи.

Напълно са „забравени“ от българските географи множество актуални проблеми от областта на антропогеографията, етнографията и политическата география, като превес в научните изследвания имат проблемите, касаещи природната среда, развитието на плановото стопанство на България и географията на страните.

През този период работят наред с вече утвърдените учени като акад. Ан. Бешков, чл. кор. Ж. Гълъбов, проф. Д. Яранов, проф. Ив. Батаклиев, проф. Л. Динев, проф. Игн. Пенков и такива, които поемат щафетата от тях: проф. Мартин Гловня, чл.-кор. Тодор Христов, проф. Здр. Борисов, проф. М. Георгиев, проф. Д. Канев, проф. Петър Пенчев, проф. М. Бъчваров и др.

4. Развитие на социално-икономическата география след 1990г.

През последните години географията, както и цялата ни наука, изпитва трудностите на продължителния преход, които са свързани основно с липсата на средства за научни разработки, ниското заплащане на труда на преподавателите и учените, загубата на обществен престиж и засилващата се борба на образователния пазар в България. Възстановява се интересът на географите към изследвания в областта на етногеографията, политическата и електорална география, социогеографията, регионалните анализи и редица други направления. Именно през този период се разви и направлението ГИС, с което географите от СУ изпревариха значително представителите от редица други области на научното познание. Някои представители като професорите П. Петров, А. Велчев, И. Чолеев, Г. Балтаков, Д. Топлийски, Ст. Карастоянов и др. са учени, доказали се със своите научни и преподавателски изяви. През последните години в областта на социално-икономическата география се появят научни трудове на географи, завършили през последните десетилетия като Марин Русев, Георги Бърдаров, Николай Попов, Калина Милкова, Петър Стоянов, Косьо Стойчев, Нено Димов, проф.дн. Климент Найденов, проф.

Димитър Сименонов, проф. Румен Янков и др. Разбира се, за постиженията и перспективите могат да бъдат посочени още много неща, но от всичко казано дотук става ясно, че университетската географска наука има своето запазено място както в сферата на образованието, така и в другите сфери на живота. (Славейков 2008).

II. Културно-географски особености на Северозападна България

II.1 Етапи в историческото и културното развитие на региона

Кръстопътното географско положение на българските земи още от древността е предпоставка за развитието на населени райони още от древността. Развитието на Северозападна България като част от Римската империя и Българските царства е предопределила и богатото културно-историческо наследство на региона. Условно можем да обособим 5 етапа в историческото и културно развитие на региона.

II.1.1 Предримска епоха, Римска епоха и Първо Българско царство (681-1018г.)

Проучването на пещерата Козарника край Белоградчик започват през 1996 г. под ръководството на Националния археологически институт към БАН и Института за геология и праистория на квартера в Бордо, Франция с ръководители Николай Сираков и Жан-Люк Гуадели. Открити са доказателства за човешко присъствие поне отпреди 1.6 милиона години.

Откритото от тях до този момент разкрива една палеолитна култура. Тя значително се различава от находките в пещерите Бачо Киро и Темната дупка, но показва сходства с артефакти от Западна Европа, но с няколко хилядолетия по-стара. Пещерата е обитавана през периода на средния палеолит, но истинската сензация е открита в по-долните исторически пластове на възраст от 1.6 милиона години. Там археолозите откриват зъб от индивид Номо, възможен Номо Erectus.

За съжаление информацията относно развитието на Северозападна България в периода на **Първо българско царство** е оскъдна. От историческите източници е ясно, че района е част от тогавашните предели на страната, като по времето на хан Омуртаг се

затвърждава българската власт на северозапад, където франките неуспешно се опитват да отделят 3 славянски племена от България. Той тръгва на два похода срещу тях, съответно през 828 и 829 г. (Рънисман, С – 1930).

II.1.2. Второ Българско Царство (1185-1396г.)

В края на XII век **Ловеч** влиза трайно в анализите на българската историопис със събитието поставило началото на Втората българска държава. Тук през 1187г. византийският император Исак II Ангел след тримесечна неуспешна обсада на Ловешката крепост бива принуден да сключи примирие с братята Асен и Петър и да признае независимостта на българските области, в които се разпростряло тяхното въстание. Разнообразният археологичен материал от периода на Втората българска държава е неоспоримо доказателство за пълно с живот селище, за едно население с развити занаяти, търговия и парично обращение.

Ролята и мястото на Видин в историята като място на средновековната българска култура се открояват сравнително добре в книжовните и литературните източници от XIII-XIV век. Съдържащите се в тях сведения позволяват да се създаде по-конкретна представа за основните насоки, по които е протичал културният живот в града през посочения период. Като основни фактори, играещи роля за издигането на Видин като водещ културен център в Българския Северозапад са следните:

- Възобновяването на българското царство от Асеневци през 1185г. и присъединяването на Видин към неговите предели през 1190г.;

- преминаването на Видинската епископия под юрисдикцията на Търновската архиепископия; - обособяването на града и прилежащите му области в самостоятелно десподство през втората половина на XIIв. и в царство по времето на Иван Страцимир (1356-1396).

Издигането и утвърждаването на Видин като културен център през периода на Зрялото средновековие може да се проследи най-добре въз основа на данните, които ни предоставят книжовните произведения, създадени на местна почва. Съдържащата се в тях информация за творци и поръчители на първо място очертава значението на града като

книжовно средище, което е изпитвало силното влияние на Търново и отчасти на сръбската книжовна традиция. На второ място датировката на творбите показва, че същинското формиране започнало след превръщането на Видин в митрополитски център през царуването на Иван Асен II.

Политико-географското положение на някога могъщото българско царство се разкрива по убедителен начин в един много интересен и важен извора. Баварският воин Ханс Шилтбергер, който имал щастието да преживее злополучната битка край Никопол (1396), описал своите преживявания, в които между другото се чете: „Сега трябва да се отбележат страните между Дунав и морето, в които съм бил. Аз бях в три области, които и трите се наричат България. Първата България се простира там, където се преминава от Унгария през Железните врата. Столицата ѝ се нарича Видин. Другата България лежи срещу Влахия, а столицата ѝ се нарича Търново. Третата България се намира там, където Дунав се влива в морето. Столицата ѝ се нарича Калиакра“.

II.1.3 Северозападна България под Османска власт

В края на XVII в. земите на северозапад стават арена на въоръжени конфликти по време на войната между Високата порта и Австрия и свързаното с нея Чипровско въстание. Чипровци е превзет на 18 октомври след героична отбрана и напълно разрушен, заедно с околните села Копиловци, Железна и Клисура. Почти цялото им население е избито или отвлечено в робство. Австрийската армия превзема Видин чак през есента на 1689 г. Чипровското въстание слага край на статута на Северозападна България като буферна зона между османската империя и хабсбургските територии. Сложен е край на католическото влияние. Ликвидирани са привилегиите на българската аристокрация и властта, която тя упражнява в района. Значението на Чипровци като културно и икономическо средище силно намалява.

Като граничен район в рамките на Османската империя, **Видин** запазва своето политическо, военно и стопанско значение. Като част от Османската империя, Видин е важен административен и икономически център (пашалък). От 1400 до 1700 г. Видин е част от буферна зона между Османската държава и Австрия и многократно е превземан от австрийски войски. Според късносредновековни регистри (средата на 18 век) от Видинско

са били изнасяни в значителни количества дивечови кожи. През 1738 г. във Видин населението е преобладаващо турско. За известно време е управляван фактически самостоятелно, когато Осман Пазвантоглу е бил владетел на Видинско – от 1798 до 1807 г.

В годините на турското управление **Враца** е гарнизонно селище и пътна станция. В периода на Българското Възраждане Враца се превръща в голям занаятчийски, търговски и административен център. Изворите сочат, че продукцията му (абаджийство, кожарство, златарство) намира място на пазарите и тържищата на Лион, Виена, Букурещ и Цариград. В този период градът процъфтява, строят се храмове, училища и богати къщи, собственост на местните търговци и просветни дейци. По време на Априлското въстание Враца е център на Трети революционен окръг с главен апостол Стоян Заимов. Въстание в този окръг обаче не избухва поради големия брой османски войски, съсредоточени в региона. Градът е освободен от турска власт на 9 ноември 1877 г.

Първите сведения за развитието на град **Ловеч** през епохата на Българското възраждане дават пътешествениците Ами Буе, Феликс Каниц. Основни занаяти тук са табашкия, железарския, абаджийския, кафтанджийския и др. Ловчанци са и добри бакали, фурниджии, халачи, кафеджии, кюркчии и др., което показва разнородна стопанска дейност. Към това следва да се добави търговската дейност в пазара на Османската империя и Европа. В края на XVII и началото на XVIII век градът е наречен заради богатството си Алтън Ловеч (Златен Ловеч). От 1780 до 1784 г. Ловеч се развива най-бурно. Според някои данни населението надвишава 20 000 жители. Приблизително такъв брой население (19 575 жители) градът достига отново едва през 1959 г.

След превземането на **Кутловица(Монтана)** от османците селището е разорено и запустява. Между 1450 и 1688 г. поради стратегическото си значение Кутловица е заселена от турци и преживява нов разцвет като типично ориенталски град. Построени са две джамии, турска баня, чешми и нови обществени сгради. Чипровското въстание и неговият разгром, в който участват турци от Кутловица, затвърждават облика на Кутловица като османски остров и пост срещу австрийското влияние през следващите XVIII и XIX век.

Името на **Плевен** става световноизвестно по време на Руско-турската освободителна война 1877-78 г. Петмесечните боеве за освобождението му през 1877 г. са

едни от най-забележителните страници в многовековна история на града. Те са и едни от най-значителните събития в Освободителната война - по своята продължителност, по броя на участващите в тях войски, по дадените жертви, и най-вече - по своята решаваща роля за хода и изхода на войната. Освобождението заварва града с обособени турски махали в българско обкръжение. През Възраждането населението се занимава със селско стопанство, соватчийство, занаяти и търговия, строят се църква и училища. Мостове и обществени чешми (Балъклия, например) строи властта. През 1825 г. тук отваря врати първото светско училище, за това липсват сигурни данни. През 1840 г. (или по други източници през 1841 г.) Анастасия Димитрова открива първото девическо училище в България.

II.1.4 От Освобождението до Втората световна война

След Освобождението град **Видин** е силно повлиян от западните модернистични тенденции в културата и архитектурата. Динамичното развитие се усеща от новоизградените фабрики и активни търговски връзки, осъществявани посредством Европейската река Дунав.

В годините след Освобождението на България през 1878 г. **Враца** се превръща във важен производителен център, в който традиционното занаятчийство прераства в индустриално производство. През 1896 г. в града е открита опитна станция по бубарство. По-късно тя прераства в Държавна образцова бубарница. Качеството на произвежданата във Враца коприна намира международно признание и през 1903 г. към Демонстративната бубарница е създадено първото в България училище по копринарство и тъкачница за копринени платове. През 1883 г. врачанинът Мито Орозов създава предприятие за производство на превозни средства. Предприятието произвежда двуколки, кабриолети, файтони, коли за търговски цели и шейни.

След Освобождението на България през 1878 г. **Плевен** се утвърждава като важен административен, стопански и духовен център.

По време на Освобождението населението на **Ловеч** намалява драстично. Значителни са жертвите сред българското население в хода на бойните действия в Руско-турската война (1877 – 1878). Повечето турци се изселват. Непосредствено след Освобождението свободен Ловеч наброява едва 4500 души. В резултат от войната се създава системата на местното българско управление. То се осъществява от Ловешката градска община.

След Освобождението започва масивна миграция на население към **Кутловица (Монтана)**. През 1891 г., за втори път в своята история, получава градски статут. Указът е подписан на 2 декември 1891 г. от тогавашния български княз Фердинанд, а градът получава неговото име. В следващите години гр. Фердинанд се превръща в околийски център, пазарно средище на този селскостопански район, бележи културен напредък и има активен обществено – политическият живот. Първата група, която се заселва в града, са земеделци от района на Белимел и Митровци. Следва голяма вълна преселници от Берковско и след 1912 г. – преселници от Царибродско, Годечко, Софийско, Троянско, както от Македония. Заедно с притока на население след 1878 г. в града стремително се развива инфраструктурата. Построяват се електрическа мрежа, жп гара, поща, болница, дава се началото на панаир и читалище в града.

II.1.5 Социалистическо развитие на България (1944-1989г.)

Видин, като център на селскостопански район, традиционно развива свързано промишлено производство. Освен с вината си Видин се слави с автомобилните си гуми, водни помпи, мъжки ризи, цигари и редица други продукти, много от тях успешно изнасяни не само в СИВ, но и в развиващите си и в развитите страни.

В периода 1945 – 1992 г. **Монтана** се нарича Михайловград, на името на Христо Михайлов (1893 – 1944 - политически функционер на БКП). Михайловград постепенно се превръща в модерен за времето си град, със свой облик и място в живота на България – първо като околийски, после като окръжен и областен административен център. Градът преживява икономически разцвет и силно се развива като промишлен център. През този период са построени завод за акумулатори, 2 машиностроителни завода, завод за инструменти, предачна фабрика, завод за подова керамика и фитинги.

От 1934 до 1946 г. **Плевен** е център на Плевенска област (една от седемте в Царство България), включваща околиците Плевенска градска, Плевенска селска, Ловешка, Троянска, Тетевенска, Луковитска, Никополска, Свищовска, Търновска, Габровска и Севлиевска. Съответно през 1944 – 1959 г. се извършват промени в града, икономиката, учебното дело, здравеопазването, банковото дело и администрацията.

На мястото на национализираните големи и по-малки предприятия се създават окрупнени машиностроителни, текстилни, тютюнопреработвателно, консервно, мелничарско, мебелно и други държавни индустриални предприятия (ДИП), някои наречени комбинати (напр. Държавен консервен комбинат „Георги Кирков“).

II.2. Географски анализ на Северозападна България

Северозападният район обхваща териториите на областите Видин, Монтана, Враца, Плевен и Ловеч и включените в тях 51 общини. Районът обхваща западната част на Дунавската равнина, заключена между Стара планина и река Дунав. Граничещ на север с Република Румъния и на запад с Република Сърбия, на изток със Северен централен район и на юг с Южен централен и Югозападен район.

Фиг.1. Физико-географска карта на Северозападен район

Източник: Регионален план за развитие на Северозападен район за периода 2014-2020г.

II.2.1 Природо-географски анализ на Северозападен район

II.2.1.1. Географско положение, граници и териториален обхват.

Северозападният регион обхваща северозападните части на България - територията между река Осъм на изток и река Тимок на запад, между Дунав на север и билото на Стара планина на юг. Като цяло географското му положение може да се оцени като благоприятно в перспектива, тъй като през територията му преминават трасетата на транспортните еврокоридори № 4 и №7 /по река Дунав/ и изграждащата се в момента АМ Хемус. Това определя територията на региона като перспективна по отношение очакваното изграждане на трансевропейски магистрали. В така очертаните граници регионът има територия от 19070 км² или 17% от територията на страната

II.2.1.2 Природни условия и ресурси.

Природните ресурси в Северозападния регион до голяма степен предопределят неговото стопанско и демографско развитие.

II.2.2 Социално-икономически анализ

- Анализ на актуалното социално-икономическо състояние на района

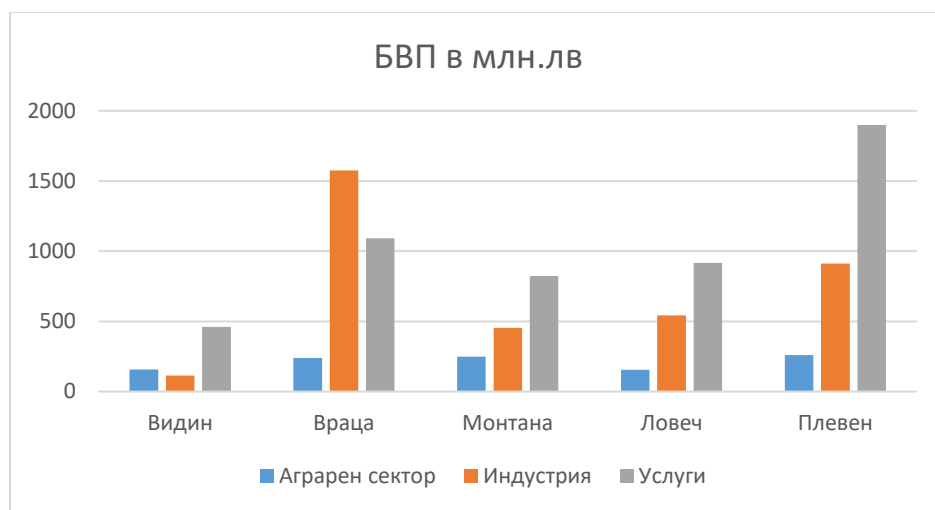
Стойността на показателя БВП в Северозападния район е 9,85 млрд.лв., по данни на НСИ, т.е. районът формира около 6,3% от БВП на страната (165,384 млрд.лв.) и по този показател СЗР се нарежда на последно място сред останалите райони от ниво 2. Областите в Северозападен район, които са с най-високи стойности на БВП са Плевен и Враца, съответно 3,07 млрд. лв. и 2,90 млрд.лв. или 31,2% и 29,5% от общото БВП на района. Стойностите на областите Ловеч и Монтана са близки, съответно 1614млн. лв. (18,2%) и 1526 млн. лв. (17,6%). Значително изоставане се наблюдава на област Видин – 732 млн. лв. или 7,4% от общата БВП за СЗР.

В БВП на СЗР по икономически сектори през 2022 г. с най-висок принос е секторът на услугите, където се формира 52,7% БВП на района. Индустриалният сектор създава 36,5%, а с най-ниска стойност е аграрният сектор – 10,8% от БВП на района.

Изразено в абсолютни стойности екторът на индустрията възлиза на 3596 млн. лв., услугите на 5191 млн.лв и аграрния сектор с 1063 млн.лв.

Наблюдават се различия в разпределението на БВП по икономически сектори, като секторът на услугите е най-силно развит в област Плевен – съответно 36,5%, а секторът на индустрията е най-силно развит в област Враца - 43,7% от общият БВП за района. Най-голям принос в аграрния сектор в рамките на района има област Плевен с 24,5%. (фиг.7)

Ускоряването на регионалния растеж на СЗР е важна задача пред регионалната политика, което е свързано с целенасочена подкрепа за преодоляване на негативните тенденции по отношение на количеството и качеството на факторите на растеж и преодоляване на неговото изоставане в социално-икономически план.

Фиг.2. Брутен вътрешен продукт по икономически сектори в Северозападен район през 2022 г. (в млн. лв.)

Източник: Национален статистически институт

II.2.3 Демографски анализ по области

Данните сочат, че България вече четвърт век преживява значителни демографски загуби, които са резултат от отрицателния естествен и механичен прираст. Анализът показва, че населението на България между двете преброявания 1992-2001 г. намалява с 558 хил.д., а до 2011 г. с още 564 хил.д. До 2020 г. темповете на прираст намаляват своя отрицателен темп, резултат от повишаване на раждаемостта и ограничаване на емиграционните процеси, като достига 7 127 хил.д. С други думи, за период от близо

тридесет години населението на България намалява с 16%, а само от началото на новото хилядолетие с 10% (Бърдаров; Илиева– 2018).

Демографското развитие на Северозападен район като цяло следва общата негативна тенденция за страната, характеризираща се с намаляване броя на населението, отрицателен механичен и естествен прираст, повишаваща се средна възраст на населението. Населението на Северозападния район през 2020 г. е 724 165 д., което е 10.4% от общото население на страната (2020 г., НСИ). Това са най-ниските стойности сред всички райони. Районът представлява слабо населена територия, в определени части с характер на обезлюдена територия. В периода 2011-2020 г. населението е намаляло с 123 хил. д. или с 16,98%. Това е най-голямото абсолютно и относително намаляване на населението от всички райони.

Район и области	Брой население		Относителен прираст 2020г. (%)
	2011 г.	2020г	
Общо за страната	7364570	6 934 015	-6.21%
Северозападен	847138	724 165	-16.98%
Видин	101018	82 024	-23.16%
Враца	186848	158 554	-17.85%
Ловеч	141422	122 518	-15.43%
Монтана	148098	126 198	-17.35%
Плевен	269752	234 872	-14.85%

Фиг.8. Население на Северозападен район и относителен прираст съотнесен към общия за страната за 2020 г.

Източник: НСИ

Вътрешнорегионалните различия в броя на населението са силно изразени. За 2020г. с най-голям брой население е област Плевен (234 х. ж.), следвана от област Враца (158 х. ж.), Монтана (126 х. ж.), Ловеч(122 х. ж.), а най-слабо – област Видин (82 х. ж.).

Регионите с намаляващо население често имат намален потенциал за икономически растеж като последица от намаляващата работна сила. Според прогнозите тези региони ще бъдат изправени пред трудности, свързани с финансирането на основни публични услуги като здравеопазване и социални грижи, жилищна и транспортна инфраструктура, както и ИКТ инфраструктура, което може да доведе до нарастване на социалната поляризация и бедността.

II.3.Културно-географски и етнографски особености на Северозападна България

Културата има абстрактен характер и многопластово разбиране. Многообразието от дефиниции на културата най-често кореспондира с понятия като природа и общество, цивилизация и съзнание, поведение и свободен дух. Влиянието на културния фактор в географията изисква дефинирането на понятия като културна дифузия, културна екология, културен туризъм, културен ландшафт (пейзаж), културно-географско пространство и др.

Най-общо ландшафтите могат да бъдат поделени на природни и културни. Природни са онези ландшафти, които не са засегнати от културното влияние на човека, а културни са ландшафтите, променени от човешката дейност от първоначалния им естествен вид. В този смисъл понятието културен ландшафт почти се припокрива с антропогенен ландшафт.

Ако при формирането на природния ландшафт влияние оказва комплексното взаимодействие между природните фактори - релеф, климат, води почви и организмов свят, то при моделирането културния ландшафт значение има преди всичко човешката дейност.

Концепцията за културния ландшафт е разработена в началото на XX в. Най-общо в изследователския подход за разбиране на това понятие стои виждането за неговата генетична морфология, т. е. видимите му форми селищни, транспортни, стопански и др. Важно влияние върху разбирането за културен ландшафт оказва публикуваната през 1925 г. студия на Карл Соър.

Според българския тълковен речник терминът ландшафт е (от немски – Landschaft) специфична географска територия представляваща система от всички природни компоненти (скали, почва, въздух, вода, растителност и животни), която се променя във времето под влиянието на природните фактори и човешката дейност. Синоним е на думата „пейзаж“. За културен ландшафт се говори още от времето на възникването на културната география (т.е. от началото на XX в.). Под културен ландшафт се разбира природно-културен комплекс формиран под влияние на общото въздействие на природата и човека върху него (Пенерлиев, Петков, 2017).

В българската география има задълбочени анализи на природните ландшафти, но много рядко се засяга проблемът за културния ландшафт - изключително ценно в този смисъл е изследването на проф. Игнат Пенков „Културен ландшафт“. В него авторът отбелязва, че думата *landschaft* проникнала в българската география от немския език и е сходна с френската дума *raysage* (пейзаж). Според Пенков много природни науки изследват ландшафта, но единствено географията го изучава комплексно.

На базата на тези определения ние разбираме като културен ландшафт многообразието от природни и антропогенни промени върху дадена територия, обуславяща специфичният ѝ облик, определящ развитието и промените в различните групи хора населяващи я, които от своя страна моделират територията спрямо техните нужди, като така се създават различни етнически общности, които или се запазват във времето, или се изменят почти изцяло.

II.3.1. Формиране на културния ландшафт на Северозападна България

Проблемът за миграцията на групи и общности е обект на изследване от историци, етнологии, географи, културолози, социолози, фолклористи, психолози и др. Наред с класическите теми за формирането и интегрирането на дадена мигрирала група в чужда етнокултурна среда в изследователските кръгове се поставя и въпросът за самоидентификацията. Тези две понятия - миграция и самоопределение - полагат началото на идеята за идентичността. Нейният основоположник Ерик Ериксън тълкува актуалността на тази тема като “потребност на века”, предизвикала интерес към търсене на разликите между индивидите. В този смисъл открояването на разликите, а оттам и на приликите

между отделните личности, общности, народи, култури и т.н. поставя в научно-теоретичното пространство на хуманитаристиката проблема за идентичността.

От казаното дотук следва да изведем факта, че в границите на днешния Северозападен район за планиране се открояват няколко специфични етнически групи, като част от тях са представени от групи напуснали пределите на страната (Банатски българи), друга са такива които са оставили, част от културните си традиции тук при преминаването им през България (татари, каракачани), и трета група, която е продиктувана от международните отношения на България със съседните ни държави и периодичните промени в границите на страните от Балканският полуостров (власи, шопи, торлаци).

III. Културни празници и фестивали в СЗР и тяхното значение за развитието на региона – недостатъци и перспективи.

Една от най-разнообразните и специфичните дефиниции от 90-те години на миналия век е на ICOMOS (1997): „Културният туризъм може да се определи като дейност, която позволява на хората да изпитат различните начини на живот на другите хора, на техните обичаи, традиции, физическа среда, интелектуални идеи и онези места с архитектурно, историческо, археологическо или друго културно значение, които са останали от по-ранни времена“. В разработения План за развитие на културния туризъм 2020-2025 (2019) се приема определението на European Commission за културен туризъм: тип туристическа дейност, при която основна мотивация на туриста е да научи, открие, преживее и консумира движими и недвижими атракции/продукти в една туристическа дестинация. Тези атракции и продукти се свързват с набор от отличителни материални, интелектуални, духовни и емоционални характеристики на обществото, които обхващат изкуство, архитектура, историческо и културно наследство, кулинарно наследство, литература, музика, креативни индустрии и живата култура на общността с нейния начин на живот, ценностна система, вярвания и традиции.

Важно за по-доброто осмисляне на темата е дадем и няколко определения за традиция и териториален имидж.

Традицията може да се разбира като неписано предаване на очаквани видове действие, респ. референтна рамка за ориентиране на действието на специфичните форми на живот. „Традициите“ се създават от хора и вследствие на това са променими, макар и на по-голям ритъм отколкото други съставни части на социалния свят. Те са не само сравнително стабилни (нормативни) референтни рамки за ориентиране на дейността, които представляват централното свързващо звено между миналото и бъдещето, а и оправдателна инстанция за насочените към членовете на едно традиционно общество очаквания. Това двойно значение прави традицията в инстанция, която гарантира, че бъдещето ще бъде такова, каквото е било миналото. Вследствие на това традициите поставят тесни граници на индивидуалните сфери на действие. Традицията представлява онези ценности, умения и практики, които отразяват същностните характеристики на всяко общество и които то съхранява във времето, предавайки ги от поколение на поколение. Традицията включва обичаите, езика, церемониите, вярванията и институциите, които или са утвърдени в живота на съответното общество, или на тях се придава особена стойност в настоящето – морална, религиозна, образователна или политическа. Когато традицията бъде заплашена от влиянието на външен за съответното общество модел, членовете на обществото решават кое от традиционния модел да бъде запазено и кое от новия модел да бъде възприето, тъй като традицията обхваща много от елементите, изграждащи идентичността им като общество и не могат да бъдат изоставени. Традицията става обект на изследване от социалните науки през 19 в., когато започва да се проявява различието между „традиционно“ и „модерно“ (то е резултат от значителното развитие на технологиите, развитието на науката, разширяването на световната търговия и т.н.).

Културна традиция - механизъм на връзка между поколенията. Проблемът с традицията се образува от проблем за запазване на културата в проблем за институционализация на опита на новите поколения. Предпоставка за традицията е езикът, като предаването на традиция може да е чрез ритуал, обичаи, устна реч или в писмена форма. Културата приспособява към съжителство на личността към определена общност, свързва личността към определени епохи.

Териториален имидж - от проучените определения най-общо се очертават няколко акцента за същността на териториалния (регионалния) имидж: културна интериоризация

на конкретна територия; информационно-политически ресурс; целенасочено изграден образ, насочен към позициониране на региона и устойчиво присъствие в информационно-комуникативното пространство; символически обусловена представа за определена социално-духовна общност, намираща се в рамките на дадена територия. В тези теоретични постановки има различни смислови акценти и няма съществено противоречие. Преведено от английски език „имидж“ означава образ. Ние възприемаме образа като спонтанен и субективно отразяващ обектите, а имиджа – като целенасочено конструиран сложен комплекс от оценки, съждения и знания за региона. В последния има както рационални черти с оглед вземане на регионални решения, така и културно-психологически, които въздействат на емоциите. Така интерпретиран, териториалният имидж е основаван изключително върху регионалната специфика (географските образи), без да нарушава баланса между регионалните социокултурни компоненти и общонационалните ценности и образи. В имиджовата конструкция на региона обикновено присъстват емблематични естествени, исторически дадености, обекти на културата, а даже и известни личности. Определено, комплексното оформяне на територията като едно цяло повишава нейната уникалност, привлекателност и естетика. Ако в региона липсват такива притегателни черти, безспорно те трябва да се създадат.

Така въпроса за „автентичност“ и „традиция“ могат да бъдат подложени на съмнение. Много хора, обаче смятат, че определени храни и хранителни практики са тяхна традиция и знак за тяхната индивидуалност (регионална и дори национална идентичност) и са готови да отидат до крайност, за да ги защитават. Тук е ролята на изследователите да проучат начините, по които се поддържат тези „традиции“.

III.1. Културни празници и фестивали в Европа

За целта на изследването, ще се спрем накратко с особеностите на някои по-известни кулинарни и културни фестивали и празници.

III.1.1. Празник на лимона в Мантон

III.1.2. FÊTE DE LA GASTRONOMIE (Фестивал на храната)

III.1.3. Октоберфет

III.2. Информационна обезпеченост на културните празници и фестивали в СЗР България.

Развитието и запазването на българските културни празници и фестивали е силно повлияно от съвременните средства за масова информация – Интернет (специални сайтове, Фейсбук страници и др.), телевизия (регионална и национална), националния културен календар изготвен от Министерство на културата и във все по-малка степен радио и рекламни материали.

Двата най-големи и актуални интернет сайта са www.fest-bg.com и www.sabori.bg . В тях може да се открие реалната и най-актуална информация за всички български (големи и по-малки) празници и фестивали. Конкретно за изследваната от нас територия е много актуален и сайта www.severozapazenenabg.com , в който освен информация за празниците и фестивалите в района има и много полезна информация за историята, бита, културата и традициите на хората. Националният културен календар е доста богат на информация, като се актуализира ежемесечно, за да може да бъде максимално акуратен с точните дати на провеждане на дадените празници.

Както е видно от направените от нас изследвания информация за празниците и фестивалите не липса, но проблема с разпространението на информацията е съвсем различен. За съжаление само част от всичките над 350 културни празници и фестивали имат добра реклама, подържани сайтове и страници и работещи по темата администрации. Разбира се празниците в големите градове получават значително повече внимание, но истинската атмосфера на един културен празник може да бъде уловена в по-малките населени места, чиято истинска обвързаност към населеното място, е главната движеща сила за получаването на добри резултати.

Тъй като има голям брой празници в областите Ловеч, Видин, Враца, Монтана и Плевен, ние избрахме да посетим по 1 от всяка област. Важно е да споменем някои от по-големите културни празници и фестивали, които се отличават с голяма посещаемост и многогодишни традиции в тяхното провеждане, които не успяхме да посетим. Някои от тях са „празника на сланината и греяната ракия“ в гр. Априлци; "празник на духовата музика" в гр. Берковица и много други.

За да установим реалното отражение на кулинарните празници и фестивали върху местната икономика бяха проведени пет теренни проучвания, отразяващи някои от по-големите културни и кулинарни празници във всяка една от областите в СЗР - гр. Троян (Ловеч), с. Чупрене (Видин), гр. Чипровци (Монтана), с. Бърдарски геран (Враца), с. Асеново (Плевен), с. Горна Бела речка (Монтана).

Подготовката за тези проучвания включваше предварително установяване на контакт с местната администрация, представители на бизнеса, организатори на фестивала и културни дейци. Също така при предварителната подготовка, след консултация със специалисти социолози, бяха подготвени анкетни листове, насочени към гостите на фестивала (празника) и ключово заинтересовани лица (общинска администрация и представители на бизнеса) от съответното населено място.

Тук е редно да отбележим и желанието и нежеланието (или съдействието и бездействието) на организаторите и участниците в посетените от нас празници и фестивали, с които се сблъскахме по време на посещенията ни.

При теренните проучвания, за да бъдем максимално обективни, посетихме населените места няколко дни преди фестивала, за да видим как тече неговата подготовка, а в самите дни на фестивала проведохме анкетните проучвания и посетихме всички мероприятия свързани с тях.

Като финал на всяко едно проучване обобщихме и анализирахме резултатите от анкетите, които ще приложим в тази глава.

Анкетната карта свързана с посетителите на фестивалите (празниците) са съставени от 12 въпроса, като за петте мероприятия общо са направени около 1000 анкети. **Анкетата е съставена в следния вид:**

Анкетна карта при провеждането на културен фестивал: (в приложение 1)

Катедра „Социално - икономическа география“ при Софийския университет „Св. Климент Охридски“ осъществява проучване за развитието и разпространението на българските културни празници. Целта на анкетата е да разберем Вашата нагласа спрямо

подобен тип празници. Гарантираме Ви, че събраната информация ще бъде използвана само с изследователска цел и ще се предоставя само в обобщен вид.

1. От кое населено място сте?

.....

2. В кое населено място сте отседнали?

.....

3. Към коя възрастова група принадлежите?

- до 24 години
- от 25 до 35 години
- от 36 до 50 години
- над 50 години

4. Откъде научихте за този фестивал?

- Сайта на фестивала (ако има такъв)
- Друг сайт за културни събития (прочел е статия за фестивала)
- Реклама във фейсбук
- От познати които са продавали там (специфични местни и традиционни продукти)
- Друга интернет реклама
- От познати които са посещавали фестивала
- От познати които са от населеното място
- От телевизията
- От радиото

- Друго... (отворен отговор)

5. Достатъчно добре ли се популяризира фестивала?

- Много добре
- Добре
- Недостатъчно
- Крайно недостатъчно

6. Как оценявате организацията на празника ?

- отлична
- много добра
- добра
- не особено добра
- лоша

7. Според Вас празника запазва ли националната идентичност и културата на българина и региона ?

- Да
- Не

8. Според Вас необходимо ли е организирането и на други такива фестивали и празници и с какво биха помогнали те за местата в които се провеждат?

- Да, необходимо е, тъй като така се запазва българската идентичност и култура
- Да, необходимо е, тъй като помагат за развитието на местното производство.
- Не, не е необходимо, тъй като тези празници реално нямат никаква решаваща роля за развитието на населеното място

9. Научихте ли повече за региона и културните му традиции по време на фестивала?

- Да
- Недостатъчно
- Не

10. Кой местен специалитет или традиция Ви допаднаха най-много?

.....

11. Като цяло общото Ви мнение за празника, програмата и кулинарните специалитети е по- скоро...

- Позитивно
- Негативно

12. По време на фестивала посетихте ли други културни обекти в населеното място:

- Да
  - Музеи
  - читалища
  - забележителност в региона
- Не

Останалите анкети свързани с ключово заинтересованите лица са с различен брой въпроси, поради различните задачи, които всеки от тях упражнява по време на мероприятията. В голямата си част те са еднотипни, с различия при 1-2 въпроса, специфични за дадените заинтересовани лица. (приложение 1)

III.3. Културни празници и фестивали с национално и международно значение.

Чрез фиг.3 сме изобразили, чрез създадена от нас географска карта, пространственото разположение на празниците и всички градове в областите, за да може да се види реалното отражение върху местната и регионалната икономика.

Фиг. 3. Пространствено разположение на културните празници и фестивали

III.3.1. Турлашкият фолклорен събор „Када кум прасе и ти вречу“

1. Географско положение, историческо развитие, население, икономика и културно-развитие на община Чупрене

Община Чупрене е разположена в северозападната част на страната, в северните и североизточните склонове на Стара планина, непосредствено до държавната граница с Република Сърбия. На север, изток и юг граничи с общините Белоградчик, Ружинци и Чипровци, на запад – с община Княжевац, Република Сърбия. Общинският център – с.Чупрене се намира на 175 км от столицата София, на 75 км от областния център Видин и

на 70 км от гр. Монтана. Населението на цялата община е около 1764 д. (15.09.2022г.), а на самото село е 434 д. (15.09.2022г.).

Непосредствената близост със Сърбия определя етнографската група на местното население като турлаци. Те се характеризират със специфични нрави, обичаи, диалект със заемки от сръбския език. Векове наред гостоприемните балканджии са развивали своя поминък като от видовете дървесина, добивана в региона са изработвани различни предмети с битово предназначение. С времето уменията на майсторите нараствали и те започнали да изработват предмети с висока художествена стойност.

2. Произход на фестивала

Турлашкият фолклорен събор „Када кум прасе и ти вречу” се провежда ежегодно от 2006 година, като има прекъсване от 1 година (2020г.) породено от глобалата пандемия от CoVid-19. Поради засиленият медиен интерес и растящият брой на желаещите за участие в него, тази година (2022) се предвижда той да се проведе в рамките на три дни - 10, 11 и 12 юни. Това е неговото шеснадесето издание. Организатори са Народно Читалище „ХРИСТО БОТЕВ-1897” (с.Чупрене) и Община Чупрене.

С организацията на подобен културен фестивал се поставят и няколко определени цели:

- Съхраняване и популяризиране на богатия турлашки фолклор и бит, традициите и културните ценности на различни етнически и етнографски групи в страната и осигуряване на условия за трансмисия към следващите поколения;

- Предоставяне на възможност за изява на съставите и изпълнителите и създаване на условия за културен обмен;

- Подпомагане развитието на любителското творчество;

3. Авторски впечатления от провеждането на събора

„Турлашкия фолклорен събор“ е един от големите културни празници в България, който се посещава от хиляди туристи от региона и страната. Именно това бе и причината да включим този празник в разработката на дисертацията. Като кулинарни фенове, а и във

връзка с целите на тезата, за нас бе изключително важно да опитаме от местната автентична българска кухня, която се приготвя специално за празника и да осъществим контакт както с местните заинтересовани лица (община, читалища, музей и др.), така и с посетителите на празника.

Положително можем да погледнем върху факта, че „Турлашкият фолклорен събор“ в Чупрене е страхотен пример, за това как една малка община с много желание и малко средства съумява да постигне прекрасна организация, която е неприсъща на много по-големи общини с огромни бюджети. Общинската администрация влага огромни усилия свързани с подготовката, рекламата и набирането на спонсори за празника, които са свързани с непрестанна работа още от края на предходния събор. Благодарение на този празник много от местните хора участват активно в подготовката, организацията и провеждането му. По този начин местната икономика, макар и малко, съумява да постигне подем, са задържи част от младите си хора, и най-вече да съхрани културните и кулинарни традиции на района.

Свързани с организацията на празника са и куп други дейности, които подпомагат регионалното развитие, като например участието на общината в различни национални и европейски проекти, целящи подобряване на транспортната инфраструктура (ремонт и цялостно изграждане на пътища, мостове, ВиК и други); Социална инфраструктура (училища и детски градини, болници). Празника активно поддържа и общинската икономика като включва голяма част от местните производители в цялостната организация и провеждане на празника, като голяма част от големите фирми са и спонсори на фестивала. По времето на провеждане много от тях съумяват да предложат продукцията си, като така тя директно стига до потребителя. Турлашкият събор, както и други подобни фолклорни празници и фестивали в района, до голяма степен обуславят и развитието на селското стопанство в общината и Видинска област. Благодарение на тези празници аграрния сектор в областта има възможността и желанието да се развива, като така се зараждат и новите и модерни дребни стопанства, произвеждащи малко, но по-качествена продукция. Запазва се и производството на типични храни и напитки, които могат след празника да се популяризират и да бъдат представяни в цялата страна.

III.3.2. Празник на сливата и сливовата ракия – гр. Троян

1. Географско положение, историческо развитие, население, икономика и културно-развитие на община Троян

Община Троян се намира в Северна централна България (в Северозападен регион за планиране), Област Ловеч. Общинският център гр. Троян е разположен на около 33 км - южно от областния център гр. Ловеч.

2. Произход на фестивала

„Български фестивал на сливата” е културно събитие в община Троян, което се ежегодно, с финансовата подкрепа на оперативна програма „Регионално развитие” съфинансирана от Европейския съюз, чрез Европейския фонд за развитие и бюджета на Република България.

Началото му е поставено в Националното изложение на народните художествени занаяти в село Орешак през 1993 година. От 1997 година празникът се провежда паралелно в град Троян и Националното изложение.

Фестивалът дава възможност за развитие на една доказана и приета от местната общност традиция. Обединява традиционен поминък, занаяти, творчество - запазена марка на Троянския край. Предоставя възможност за провеждане на образователна линия в областта на сливопроизводството и опазване на природната среда и не на последно място създава атрактивна туристическа дестинация и засилва ролята на културата за обогатяване на живота на общността.

3. Авторски впечатления от провеждането на фестивала

Фестивалът на сливата е един от големите кулинарни празници в България, който се посещава от хиляди туристи от региона и страната. Именно това бе и причината да включим този празник в разработката на дисертацията. Като кулинарни фенове, а и във връзка с целите на ни, за нас бе изключително важно да опитаме от местната автентична българска кухня, която се приготвя специално за празника и да осъществим контакт както

с местните заинтересовани лица (община, хотелиери, ресторантьори, читалища, музей и др.), така и с посетителите на празника.

Изводите от посещението на Фестивала на Сливата в Троян 23-25.09.22 са, че фестивалът има нужда от по-добра организация, като основният проблем според мен е това, че се провежда на 2 места едновременно и хората не могат да видят всичко, което се показва. Трябва да се направят необходимите изводи кое от едното и от другото място е най-доброто, за да се обедини в един по-голям и по-представителен фестивал. Друга важна точка е представянето на повече местни специалитети по време на празника, независимо платени или безплатни. Голяма част от хората посещават тези празници с цел именно да опитат от местните специалитети и ястия, като са склонни да платят приемлива цена, за нещо което може да се опита само там! Необходима е много по-мощна реклама на празника с цел популяризирането му, както в националните медии, така и в интернет пространството! Според мен общината, не осъзнава възможността която се отваря пред един такъв празник, и не откриват начина по който да го превърнат от регионален в национален, а защо не и в международен !

Положителните страни са свързани с това, че макар и да не успях да опитам възможно най-много специалитети, то все пак успях да опитам някои от тях! Опознах част от хората и видях и в тях желание празника им да се развива още, за да може да носи повече приходи както на тях, така и на областта !

III.3.3. Фестивал на Чипровския килим

1. Географско положение, историческо развитие, население, икономика и културно-развитие на община Чипровци

Община Чипровци се намира в западната част на област Монтана. Общата площ на община Чипровци е 286,8 квадратни километра, която представлява 7,89% от територията на област Монтана, 1,5% от територията на района и 0,26% от територията на Република България. Към територията на общината принадлежат 10 населени места, 9 села и центърът на общината – град Чипровци.

2. Произход на фестивала и чипровския килим

Община Чипровци чрез традицията на производство на чипровските килими е включена в списъка на ЮНЕСКО на нематериалното културно наследство на човечеството, което и дава уникална възможност да развие своя специфична икономическа и културна дейност, основаваща се на килимарството, което от друга страна е свързано със създаване на възможност за учене и предаване на специфичния занаят. Фестивалът се организира изцяло със съдействието на община Чипровци на централния площад „Чипровско въстание“ в града. Осигурени са изложба с килими, а също и станове, на които местни килимарки ще показват как се изработва уникалният чипровски килим.

Целта на фестивала ще е да се популяризира чипровския килим, като се представи традиционния начин на изработването му, а също и навлизането на съвременни мотиви в него, съобщиха организаторите от общината в Чипровци.

Необходимо е да бъде изработена стратегия за популяризиране чипровските килими и представянето им като уникален продукт характерен за пространствената структура на общината и без аналог в световен мащаб.

3. Авторски впечатления от провеждането на фестивала

Фестивала на Чипровския килим през 2023г. се провежда в датите 29.04-01.05. Датите бяха обявени в средата на месец февруари, и ние побързахме да проучим възможностите за настаняване в района. Оказа се, че самият град Чипровци разполага с не много голяма легова база (в града има 5-6 къщи за гости), и още с обявяването на датите по-голямата част от тях вече бяха заети. Тъй като реагирахме още в началото успяхме да запазим стая в центъра на града, което ни позволи да отразим празника възможно най-добре.

Успяхме да се срещнем и да направим интервю с господин Петко Петков (зам.кмет на общината). От него научихме, че общината е единственият организатор на събитието, като читалището и музея са общински. Празника се организира за 8ми път подред в този си вид от 3 последователни дни (изключвайки 2020г), а преди това се е осъществявал на 6-ти септември, само за един ден. Според него организацията на празника е достатъчно

добра, и ние споделяме неговото мнение, но както винаги има място за подобрения. Пример за атракция, която би повишила качеството на празника са различни видове работилници, както при производството на килими, така например и наблюдение на процеса на правене на бира. Разбрахме, че реклама на национално ниво се прави във абсолютно всички национални медии и радио, но достигнахме до извода, че е необходим по-голям бюджет за реклама, с цел набавяне на повече екранно време. Общината се е постарала да улесни местните производители и търговци, като първо им предоставя безплатно тротоарното право, и второ им дава по-централните локации, за сметка на други търговци и занаятчии. Оказа се, че община-музей-търговци, работят с синхрон с цел осъществяване на фестивала в най-добрият му вид и неговото популяризиране.

Трябва да се помисли за начин да се създаде интерес към посещаването на културни празници в национален мащаб. Колкото и да е добра рекламата, не може да компенсира липсата на интерес. Това може да бъде осъществено чрез информационни и промотиращи бита на българите кампании.

III.4 Културни празници и фестивали с локално значение

III.4.1 Фършанги – с. Бърдарски геран

1. Географско положение и история на Банат и с. Бърдарски геран

Банат е област в Средна Европа, оградена на изток от Карпатите, на запад - от р. Тиса, на север от р. Муреш и на юг - от р. Дунав, обхващаща около 28000 кв. км. Пресича се от реките Тимиш, Бързава и Веча.

Банатските българи са потомци на бегълци от католическите села в Никополско и Свищовско, които, след погрома на Чипровското въстание през 1688 г., се заселват в областта Банат, тогава част от Австро-Унгарската империя. След Освобождението на България през 1878 г., те се завръщат и основават пет села– Драгомирово, Гостиля, Брегаре, Асеново и Бърдарски геран, всички в пределите на Никополската католическа епархия.

Най-характерната особеност на банатските българи е техният език. Той е най-старият запазен български диалект, развивал се в продължение на много години извън пределите на родината, обогатен със заемки от немски, унгарски, влашки, сръбски, турски и др.

2. Фършанги

Фършанги идва от унгарската дума Farsang и немската Fasching. Това представляват трите дни на карнавално веселие от последната неделя преди Великия пост до Пепеляна сряда. Сред православните християни този период е известен като "Заговезни".

На този фестивал няма „кукове“, „кукери“ и страховити маски, познати ни от кукерските фестивали из страната. Тук вилнее с широк размах театърът на обърнатите роли, на частицата време, когато мъжът взема ролята на жената и жената на мъжа, царят става просяк, а просякът – цар. Едно време на хаос и веселие, на изпитване на непознати преживявания и тръпка от срещата с неочакваното.

3. Лични впечатления

Празника се организира от 2012 година със съдействието на община Бяла Слатина, и тъй като от наши други научни изследвания се породи интерес у банатските българи, решихме именно този празник да е централен за целите на дисертацията за област Враца.

III.4.3. „Банатски вкусотии – традициите на моето село“ – с. Асеново

1. Географско положение и история на с. Асеново

Село Асеново се намира в Никополска община. Село Асеново се намира на 24 км от Никопол и на 28 км от Плевен

2. Кулинарен фестивал „Банатски вкусотии – традициите на моето село“

Идеята за Фестивала се ражда след посещение на секретаря на читалището – Мария Иванова в подобен тип събитие в унгарският град Козард. Инициативата стартира през 2011 г. като проект към Сдружение „Платформа АГОРА“ в тяхното направление „Фестивали“. За неговото реализиране, е осигурена безвъзмездна финансова помощ от Платформа АГОРА, финансово подкрепена от Фондация "Америка за България". Целта на проекта е да утвърди, разшири и популяризира модела на участие на общността в решаването на местни проблеми и подкрепа на обществени каузи през читалищата и да повлияе обществената среда за засилване на гражданската роля на читалищата.

3. Лични впечатления

Празника се организира от 2011 година със съдействието на община Никопол, и тъй като от наши други научни изследвания се породи интерес у банатските българи, решихме именно този празник да е централен за целите на дисертацията за област Плевен. Така успяхме реално да отразим два от големите празника на банатските българи и да направим както сравнения, така и различни изводи от структура, организация, популярност и други.

Оценката на нашето посещение на празника "Банатски вкусоти" е по-скоро положителна, като видимо от посетителите, които бяха основно от град Плевен и района показва силната регионалност на празника, като неговото влияние може да бъде проследено основно в община Никопол и в по-малка степен в област Плевен. Празника наистина се прави с цел запазване на традиционните хранителни навици, както на банатските българи, така и на северняшките храни, като основното послание на организаторите е, тези навици да се предават през поколенията, за да могат да бъдат съхранени за идните поколения.

IV. Кулинарна география

Националната кухня на всеки народ отразява хранителните традиции утвърдени от хилядолетната му история и пречупени от различни външно-действащи фактори, като географски и климатични условия, общественно-икономическо развитие начини на производство, разпределение и размяна на продуктите демографски изменения, навици, бит, култура, религиозни предразсъдьци и културно развитие.

В много национални кухни има ястия заимствани от други държави, които по един или друг начин са оказали влияние, но въпреки това всяка европейска кухня има по нещо особено, нещо характерно само за нея, което ще видите в направената от нас характеристика.

Кулинарната география в западните географски школи е част от т.нар. „хуманитарна география“, а в България, тя би могла да бъде част от социално-икономическата, и в частност културната география. В това, значително ново направление в географската наука, се правят изследвания и от антрополози, социолози, историци и др., тъй като тя е мултидисциплинарна и обхваща почти всички сфери в човешкото развитие.

От казаното дотук следва да изведем, че кулинарната география е комплексна наука, занимаваща се с производство, разпространение, развитие и съхранение на храни и напитки, както и развиващите се покрай тях дейности като ХВП, транспорт, туризъм, агробизнес, опазване на околната среда и водите и много други.

IV.1. Обособяване на кулинарната география като част от културната география

Кулинарната география е един от най-новите клонове в географската наука. Развитието на кулинарната география е от съществено значение за населението държавата, както и на хората с български произход, които живеят в други страни по света.

- пример за приготвяне на здравословна и качествена храна

IV.1.1 Дефиниции, история, сравнителна характеристика между отдели географски школи

През последните години храните и храненето са силно повлияни от глобализацията. Антропологичните, социологическите и исторически проучвания на храните отдавна са установили, че храните и напитките са „пътували” по света от най-древни времена, когато първият човек е пътувал до място извън неговата непосредствена среда и е вземал хранителни продукти, за да засити глада си. Тези „движения” първоначално включват отделни хранителни продукти, а по-късно са добавяни и елементи на кулинарните системи: след съставките, последват ги и рецептите. Разбира се, не са пътували сами нито хранителните продукти, нито инструкциите за това как те трябва да се използват. Те „следвали” пътуващите хората, и то тези, които са проучвали различни части на света, неизвестни за тях. След завръщането си, те са носели „подаръци” от странни нови продукти. Преди хиляди години, търговците са пътували през различни морета, за да търсят храни с цел търговия. Подправките, виното, плодовете и зехтинът са „валутите” на миналото. Тези пътуващи търговци са се интересували от вълнуващи екзотични храни. Днес това се прави също, но несъзнателно. Някои са напуснали или избягали от собствения си свят в търсене на по-добро място. В повечето случаи, те желаят да оставят зад себе си своята страна, но не са готови да се откажат от своята кухня и поради това се опитват да продължат да се хранят по познатия начин, дори и при пристигането/установяването в чужда страна.

През последните години, особено в англо-американската „хуманитарна география“, има „експлозия“ от изследвания за храните (Cook et al., 2013, p. 343). Според Winter (2003, стр. 505), интересът на географията към храната започва през 1980 г., когато някои от географите занимаващи се с селско стопанство, възприемат политическата икономия като подход, полезен за изследване за това какво се случва с продукцията, след като е напуснала полетата, нещо по-сложно отколкото обикновената „сурова стока“. Географските изследвания на храните изглежда се увеличават, макар и не толкова значително, чрез преплитането на т.нар „обрат на потреблението“ – консолидиране около средата на 90-те години и свързване на икономическата и културна география (Jackson, 2002) – със селска социология. Храната всъщност е подложена на възможността географите да размишляват върху практиките и пространствата на неговото производство, обращение и потребление; хранителна сигурност; и връзката между тялото, идентичност и мобилност (Crewe, 2001; Jackson and Thrift, 1995; Mansvelt, 2008).

Интересът към „географията на храните“ нараства бързо през последните години. Отразявайки огромния популярен и обществен интерес към всички аспекти на храната – от опасения за здравето, глобалния глад и недохранване, до изменението на климата, унищожаването на околната среда и хуманното отношение към животните – там сега има стотици статии в списания и книги за различни аспекти на географията на храните и много университети и колежи сега предлагат модули и курсове по темата.

IV.1.2 Етапи в развитието на кулинарното изкуство¹

I етап – зачатъчно кулинарно изкуство - Този етап обхваща времето до първото хилядолетие пр.Хр

II етап – предкласическо кулинарно изкуство

1. Древна Гърция

По същото време древногръцкият лекар и естественик Хипократ търси връзката между начина на хранене и здравословното състояние на човешкия организъм.

---

¹ Според ЯнаХристова, 2012

2. Древен Египет

3. Римската империя

III етап – класическо кулинарно изкуство - Обхваща периода от средата на XVII до началото на XX век.

IV етап – научно кулинарно изкуство

Научното кулинарно изкуство се развива от втората половина а XX век до днес. По отношение на храната се налага схващането на Хипократ за „здрава храна“.

IV.1.3 Факторите за обособяване и развитие на кулинарната география

Те тясно свързани с отглеждането и разпротранението на хранителни продукти и развтитето на агробизнеса, социално-иконоическото развитите, културните традиции в храненето и др. Докато населението на Земята надминава 8 милиарда души, количеството обработваема земя на планетата става все по-решаващо за оцеляването на нарастващото население. Много фактори допринасят за реколтата на земята, включително местния климат, типа на почвата, топографията на терена, годишните валежи и достъпа до вода.

IV.1.4 Развитие и разпространение на кулинарната география - кулинарни телевизионни канали и интернет

В днешният все по-забързан и дигитализиран свят е много важна ролята на масовите средства за разпространение на информация като телевизия и интернет. Съществуват няколко специфични телевизионни канала, както и поредици създадени в други такива, включително и български, чиято основна цел е да предоставят информация, от различни специалисти в готварската сфера, за многообразието от храни и напитки в световен, регионален и локален план. Някой по-големи канали са 24 Kitchen и Travel TV, поредицата в National Geographic на шеф готвач Гордън Рамзи, а в България предаванията „Ловци на храни“ с шеф Андре Токев и най-новото „Вкусът на България“ с Мария Жекова.

IV.2 Кулинарна география на България

IV.2.1 Българска национална кухня и кулинарна география в България

Българската национална кухня отразява традициите на хранене, утвърдени през многовековната ни история под влияние на различни фактори - историческо и обществено-икономическо развитие, географски и климатични условия, демографски промени, комуникации и влияние на други народи върху храненето на българина, обичаи, бит, религия, култура и др.

Географското разположение е от съществено значение за традициите в националната кухня и на нашия народ. В Азия, в прародината на едни от нашите прадеди – прабългарите – били поставени при географски условия и климатични въздействия, даващи възможност за отглеждане на определени видове растения и животни, които им служели за храна. При придвижването си те имали възможност да се срещнат с народи, населяващи по-южни райони, където както растителния, така и животинския свят били по-различни от тези в древната им родина, да вкусят от храната на тези народи и да заимстват от техните традиции. Географското разположение има и друго влияние – като важен кръстопът или обект на чести нападения от страна на преминаващи или живеещи в съседство народи и племена, то ставало причина за близкия контакт между отделните народи и за взаимното повлияване на хранителните им навици и създаваните традиции.

Обществено-икономическото развитие на определена страна също има голямо значение при формирането на хранителните навици и традиции в националната ни кухня. То определя начините на производство, разпределение и размяна на продуктите, както и възможностите за голямо производство на хранителни стоки и за тяхната размяна с храни, произвеждани от народите на близки и по-далечни страни.

Религиозните традиции и предразсъдъци също оказвали голямо влияние върху навиците на храненето. Понякога въвеждането на някои ритуали допринасяло за еднообразното хранене. Например поради ниското културно равнище на хората в миналото религията била в състояние да забранява консумацията на определени храни, а да натрапва други, които ставали неразделна част от ежедневието на хората.

Други фактори, допринесли за създаването на традиции в националната ни кухня, са утвърдените обичаи на траки, славяни и прабългари (като езичници, а след това като християни). Трябва да се отбележи обаче, че традициите в националната ни кухня са плод на вековното творчество на нашия народ и отразяват характера на епохата и вековния кулинарен опит на българите.

IV.2.2 Запазени географски наименования

Както културните ландшафти могат да станат емблематични за националната идентичности, това могат да постигнат и определени храни или ястия.

В ЕС има разработена цялостна “Политика на качеството” – защитени наименования, която включва защитени наименования за произход, защитени географски указания, храни с традиционно специфичен характер и т. нар. незадължителни термини за качество (планински продукт и продукт на островно земеделие). Основният регламент, уреждащ тези схеми е Регламент (ЕС) № 1151/2012 на ЕП и на Съвета относно схемите за качество на селскостопанските продукти и храни. Тази политика изпълнява следните цели – да изтъкне специфичните качества на определени типични продукти на пазара и да ги отличи от останалите продукти в магазините чрез означаването им със съответните утвърдени символи на ЕС.

Фиг.4. Защитени наименования

Източници: https://ec.europa.eu/food/audits-analysis/news_detail.cfm?id=69;
<https://www.mzh.government.bg/bg/politiki-i-programi/politiki-i-strategii/politiki-po-agrohranitelnata-veriga/zashiteni-naimenovaniya/>

Броят на обозначенията за ЗНП и ЗГУ е нараснал значително, като те са се увеличили от 450 през 2000 г. до 3148 до края на 2017 г. Таблица 1 изброява броя обозначения в мащаба

на ЕС и за отделените страни членки през 2020 г. (отбелязваме, че от 2020 г. Обединеното кралство не е вече държава членка).

Броят на Географски Индикации (ЗНП и ЗГУ) по страни (ЕС) (2020г.)					
Държава	Брой GI	Стойност (млн. Евро)	Държава	Брой GI	Стойност (млн. Евро)
Италия	847	15758	Полша	32	433
Франция	723	26813	Белгия	32	57
Испания	342	6166	Нидерландия	28	1577
Гърция	267	1195	Словакия	20	94
Португалия	187	1847	Кипър	18	22
Германия	162	8672	Литва	15	20
Великобритания	68	7698	Дания	10	133
България	65	83	Швеция	9	226
Румъния	62	218	Финландия	9	29
Унгария	55	397	Ирландия	8	991
Австрия	54	935	Люксембург	5	49
Словения	44	218	Малта	3	13
Чехия	43	937	Латвия	2	N/A
Хърватия	37	124	Естония	1	N/A
			ЕС Общо	3148	74715

Табл.1 Брой географски индикации по страни за 2020г.

Източник: European commission 2020

От таблицата ясно се вижда, че България е един от лидерите в ЕС по брой продукти със Защитени географски наименования, и сигурен лидер в Източна Европа със своите над 65 продукта. Засега с най-висока степен Защитено наименование за произход (ЗНП) е странджанският манов мед. Със защитено географско указание (ЗГУ) са розовото масло и горнооряховският суджук. Регистрирали сме и 5 продукта в категорията „Храна с традиционно специфичен характер“ (ХТСХ). Това са роле „Трапезица“, филе „Елена“ и „Панагюрска“ луканка, вписани през август 2014 г., а също така и кайзерован врат „Тракия“ (декември 2015 г.) и говежда пастърма (юни 2017 г.). За разлика от храните, при вината и ракиите нямаме проблеми с най-високата степен на регистрация, сочи справка в регистъра на ЕК. 52 от тях имат Защитено наименование за произход (ЗНП), а две - Защитено географско указание (ЗГУ). При високо-градусните напитки, основно ракиите, вписванията са 12 и са само за ЗГУ. Родните вина с европейска защита на марката от изби в Южна България са тридесетина, или със седем повече, отколкото в Северна. Основно регистрациите на вината са направени през май 2007 г., няколко месеца след приемането на страната ни в Европейския съюз. Първи са вината със Защитено географско указание

(ЗГУ) - Тракийска низина и Дунавска равнина, вписани през април същата година. Последната българска регистрация на вино е била от август 2009 г. за района на Болярово за червено и розе.

Общо географските указания в специализирания сайт на ЕС са 3735, като 319 от тях са със статус само на подадени. В портала има 4 регистъра: на храните, на вината, на ароматизираните вина и на спиртните напитки.

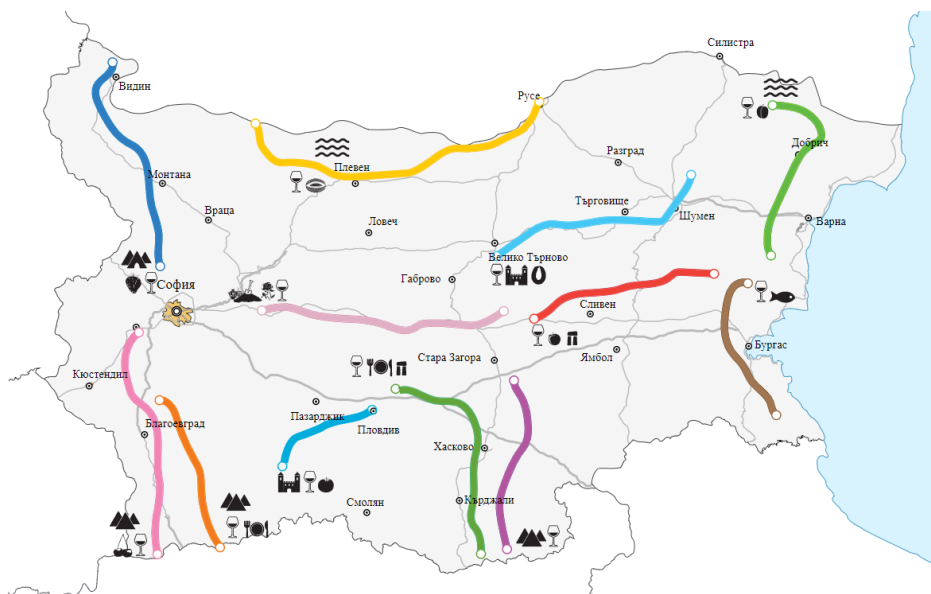
IV.2.3 Влияния върху националната кухня на България

В миналото географското положение и климатичните условия влияели рязко върху храненето на отделните народи. Как се е стигнало тогава до голямото разнообразие от храни и ястия на българската трапеза? Една от причините е, че през нашите земи са преминали много народи, които са оказали влияние както върху културното ни развитие, така и върху храненето ни. Минавайки през различни страни, те заимствали храните и имената им от местните жители и ги пренасяли до нашите земи.

IV.2.4 България като кулинарна туристическа дестинация

Все по-голяма популярност по света набира кулинарният туризъм (гастрономически, гурме, хранителен). При дефиниране на „кулинарен туризъм” е необходимо да се направи уточнение, че съществува известна разлика между българската терминология и тази в англоезичната литература. На английски терминът „кулинарен туризъм” (culinary tourism) се използва като подвид на „хранителен туризъм” (food tourism) и представлява вид туристическо пътуване, свързано с умерен интерес към кулинарията, храненето и храните в рамките на една по-широка туристическа програма. За разлика от това, обобщаваща категория за всички видове туристически пътувания, мотивирани в различна степен от храните и свързани с храненето е т.нар. „food tourism” или буквално преведено ‘хранителен туризъм’. Кулинарният туризъм се причислява към културния туризъм (кухнята като израз на културна идентичност), но е неразделно свързан и с агротуризма. Кулинарният и агротуризмът са взаимосвързани, тъй като базата за развитие на кулинарията е селското стопанство и респективно производството на храни.

Министерството на Туризма на България е направило опит за създаване на интерактивна карта на винено-кулинарен туризъм. Картата предоставя възможност на посетителите на сайта да изберат измежду 12 дестинации в цяла България, чиято основна цел е запознаването с местните традиционни храни и напитки.(фиг.6)

Фиг.5. Дестинации за винено-кулинарен туризъм

Източник: <https://www.tourism.government.bg/bg/pages/destinacii-za-vinen-turizum>

След всичко казано дотук стигаме до извода, че България има огромен потенциал да се конкурира както със съседните ни държави (най-вече Гърция и Турция), а също така и с част от европейските, в кулинарно отношение. Доказателствата от изследванията ни показват, че за по-доброто реализиране на страната ни в сферата на кулинарния туризъм е изключително важно да се направи сериозна и добре оформена рекламна кампания, която да предостави на потребителите, както от страната, така и от чужди държави, една цялостна и комплексна оценка на културните и кулинарните специфики на страната. За целта е нужно да се изгради единна система, до която да имат достъп всички областни и общински администрации. В нея биха могли да се представят най-различни аспекти от традициите, бита и кулинарията на дадения район. Важно е да се отбележи, че България разполага със значителни ресурси в тази посока:

- защитени географски наименования;
- различни етнографски групи, запазили характерните си бит и традиции;
- автентични начини за приготвяне на храна, а също така и традиционни рецепти, положени на база локалните природни ресурси (климат, водни и почвени ресурси и др.)
- значителна местна и световна популярност на традиционните ястия
- ресторанти и хотелски комплекси, които предоставят цялостното изживяване от културното и кулинарното наследство на България и др.

IV.3. Кулинарна география и кулинарно райониране на Северозападна България

Северозападна България може да е сред най-бедните региони в ЕС, но пък е един от най-добре запазените от природна гледна точка. Освен това е все още незасегнат от масовия туризъм. Две са причините за това. От една страна, тук липсват големите индустриални предприятия, които да замърсяват въздуха и почвата, а от друга – безобразната инфраструктура, която затруднява достъпа на туристите до този богат на природно и културно наследство край.

IV.3.1. Кулинарно райониране на СЗР

Северозападна България (за целите на изследването ще разгледаме СЗР по NUTS2) е разположена в голямата си част в Дунавската равнина и Предбалкана. Благодарение на специфичните почвено-климатични условия, областта се характеризира в отглеждането на типични земеделски култури (пшеница, царевица, слънчоглед и др.), а те от друга страна са предпоставка за развитието на различни отрасли в животновъдството (свиновъдство, говедовъдство, птицевъдство и др.). Друг фактор определящ спецификите на района е етно-конфесионалната структура на населението, като преобладаващото население е от православни християни, има компактни групи католици (банатските българи) и значително малък брой мюсюлмани. Природните и социално-икономическите фактори в региона определят като водещ отрасъл земеделието. Поради факта, че СЗР е най-бедният и най-слабо заселен регион в България и ЕС, е важно да се отбележи и, че кулинарията в района има своите специфики. Примери за това са, че когато се разфасова дадено животно (свиня,

говедо, птица), всички части от него се използват в направата на различни хранителни продукти, т.е. клиничният рандеман на животните е почти 100%.

На базата на всичко казано дотук следва да предоставим и малко повече информация за някои типични местни специалитети, които показват не само спецификата на регионалните навици на хранене, а и възможностите от дадени земеделски продукти да се приготвят възможно най-много хранителни продукти.

У нас няма задълбочено, научнообосновано териториално райониране на страната ни въз основа на характерните особености в кулинарната технология и особеностите в храненето. Отделни региони са наложили свои особености в националната кухня и традиции в храненето, което дава възможност да се разглеждат отделни регионални кухни и характерни, типични/автентични за региона, кулинарни асортименти.

Поради факта, че територията на разглеждания от нас регион е доста мащабна, можем условно да го разделим на две части: Дунавска равнина и Старопланинско-Предбалкански.

1. Дунавска равнина

В разгледаната от нас територия попада изцяло Западна Дунавска равнина и по – голямата част от Средна Дунавска равнина. Разположени са част от областите Видин, Враца, Монтана и Плевен.

Особеностите на релефа, хидро-климатични условия и плодородните почви са основна предпоставка за развитие на селското стопанство в Дунавската равнина. Поради тази причина и основните продукти които се използват тук са местни и типични за района. Зърнени и технически култури – пшеница, ечемик, царевица, бобови култури, слънчоглед и други. Условията са подходящи за отглеждането на редица зеленчуци, както и за развитие на лозарството (Видин, Плевен, Враца). Добре развитото растениевъдство от своя страна е основа за развитите на животновъдството – говедовъдство, свиневъдство, птицевъдство, пчеларство и др.

Кухнята на региона се оформя във вековната комуникация на местното население с румънци и сърби, и разбира се под влияние на природоклиматичните условия и природните дадености на региона.

На база казаното можем да определим като закономерност, че административните области, попадащи в Дунавската равнина има сериозни сходства в начина на приготвяне на храна и продуктите използвани в кулинарията. Основните салати и предястия в района са „шопска салата“, „редена салата“ и други, но много по-разпространени са различните видове разядки, наричани тук топеници. Във всички 5 области има различни видове лютика, приготвяна основно с червени и/или зелени и люти чушки, в най-различни разновидности. Основните супи приготвяни в района са зеленчукови или приготвени на база местните домашни животни – кокошки, телешки, а покрай река Дунав се приготвят и различни рибени чорби (саламура)². Основните безмесни ястия в менюто на Дунавската равнина са различни видове зеленчуков гювеч, яхния и каша, и типично за всички области са пълнени чушки с боб (сушени или пресни). От месните специалитети най-популярни са различните видове кебапи, кавърми и в поречията на големите реки различни видове рибни специалитети. Голяма част от десертите приготвяни тук са тестени изделия , като различни видове масленки, сладка баница, приготвят се много домашни сладка – ягоди, малини, сливи и др. Тъй като в Северозападна България има множество етнографски групи от хора, има изключително богат асортимент от различни кулинарни техники и специалитети, които са специфични само за тях, като може да се видят на места само в много малки населени места.

Едни от най-разпространените ястия във Видинска област са подлучена кавърма, покрекло, супа от праз и праз с люти пиперки. Както се вижда менюто е по- постно поради по ниския социален статус на хората от региона. Във Врачанско се приготвят различни видове лютика (тип лютеница), джанкова чорба, врачански кебап, а също така преобладават и тестените изделия като тутманик, месеница и др. В Монтана се наблюдава отново приготвянето на лютика, гювеч по „цигански“³, ломски саламур (супа) и др. Накрая

---

² В крайдунавския край ястието е известно като „дунавска“ или „влашка саламура“. Идва от румънското *moare de pește* – „рибна саламура“, наричано още "моричика" и „прясол“.

³ Представлява вариация на „кавърма със свинско месо“, приготвена в глинен гювеч, като при запичането във фурна се прави заливка със яйца и настърган кашкавал

представяме Плевенската област с типичните ястия за областта като Слатинска чорба, картофени кюфтета по Плевенски, „бурания“ от лапад, леща със свинско и пълнени пиперки от туршия.

И в четирите области е широко разпространено приготвянето на различни видове напитки. Слабоалкохолните напитки в региона са представени от различни видове домашни ликьори, като „вишньовка“. Тази част на България попада в един от 5-те лозаро-винарски района на България, а именно Севернобългарски район. Севернобългарският район се характеризира с умерено-континентален климат, с горещо лято и много слънчеви дни. Обхваща централната и западната част на Дунавската равнина, южния бряг на Дунав и прилежащите му райони. Най-популярните бели и червени са сортовете Мускат Отонел, Гъмза, Каберне Совиньон, Мерло, Шардоне, Алиготе, Памид и други. Тук се произвеждат качествени бели сухи вина, естествено-пенливи вина по класическата технология и качествени червени вина, които се характеризират с богат плодов аромат и свеж вкус. Ракия се приготвя буквално от всякакъв плод – джанки, круши, сливи, грозде и др., но тук са запазени едни от малкото масиви в страната с националния сорт грозде тип „гъмза“. Най-разпространената алкохолна напитка за района е ракията, като тя се произвежда от грозев, дюли, сливи и всякакъв вид плодове, който може да ферментира (дренки, круши, джанки и други). Някои от по известните от тях са „Врачанска теменуга“, както и „мискетова Магурска теменуга“.

2. Старопланинско-Предбалкански.

Разгледаната територия попада в рамките на физикогеографските области Предбалкан и Стара планина, като за целите на изследването ще разгледаме подробно особеностите на района и в частност ще се спрем на област Ловеч, тъй като спецификите на кулинарията в областите, които попадат и в Дунавската равнина се припокриват.

В ниските части на Предбалкана се отглеждат редица зърнени култури и лозя, а в по-високите части картофи, ръж, трайни насаждения – сливи, малини, касис и др. Алувиално-ливадните почви по поречията на реките се използват за отглеждане на зеленчуци.

Кухнята в този не се отличава с богато разнообразие на продуктите, но удивително е умението на домакините да ги съчетават и да приготвят вкусни гозби от най-непретенциозните храни. Макар да използват много мазнини, вредни от съвременна гледна точка, много тестени изделия и варива, богати на белтъчини и въглехидрати, храненето е балансирано благодарение на редуването на постни и “блажни” дни, спазването на дългите пости, свързани с религиозни празници. С някои свои особености кухнята на хората от планинските райони, както и цялата българска национална кухня в миналото, се доближава до съвременните принципи на разделното хранене.

Основните хранителни продукти до средата на ХХ в. населението на старопланинския край придобива от собствените си стопанства. В равнинните части се развива земеделието, а в планинските села около Троян, Тетевен и Ябланица водещ отрасъл е животновъдството.

Отглеждат се почти всички зърнени култури и варива. За зеленчукови градини отделят място в двора си или край наблизо, минаваща река. Там садят гулии, чукундур (цвекло), репи, зеле, пипер (чушки), тикви, лук и чесън, подправки. След 1912 година и домати, които по този край наричат патладжани и дълго време ги ядат зелени. След 1900 г. в планинските райони най-напред, а после и в цялата област започнали да отглеждат картофи, които назовавали барабои или влашки боб. Плодове берели от диворастящи дървета в гората или по синорите между нивите. Едва след 1920 г. в дворовете започват да садят отделни плодни дръвчета, а в края на двайсетте години се оформят и овощни градини - бахчи. Вече в края на трийсетте години в цялата област се отглеждат предимно сливи - млечовянки (за компот), жълтурки (за ракия), маджаркия. От сливите варят ракия и сушат за собствени нужди или за продан.

В цялата област, всяко домакинство отглежда домашни птици, прасета, овце, кози, крави, но в планинските райони животновъдството било основен поминък и производството на месо и мляко задоволява не само нуждите на домакинството, а и осигурява продукти за размяна и търговия. Хората от планинските селища в Троянско и Тетевенско си набавяли зеле, варива, домати и пипер “от долните села” срещу дърва, картофи, месо и мляко.

Основните салати приготвяни в района се основават на местните хранителни навици и на продуктите произведени в района. Отново се откриват типични български салати като „мешана“, „шопска“, както и множество разядки от чушки и домати. Основно супи се приготвят през зимата и пролетта, като те биват зеленчукови и месни (птичи, шкембе и др.). Основни специалитети без месо са различни видове зеленчукови кюфтета (картофени, спаначни, копривени), яхни (гъбени и зеленчукови) и гювеч. От месните специалитети се откроява употребата на свинско и пилешко, като се наблюдава и приготвянето на кавърми и кебапи с добавени сливи и праз. Типични десерти тук са множеството домашни сладка (сливи, боровинки и др.), тестени десерти (донаци), печена тиква, тиквеник и други.

Попадайки в Предбалкана се откриват местните деликатеси като празнична зимна чорба, пизан по Ловешки, пиле пълнено с дюли, донаци, а Троянско-Тетевенския край предлага много местни ястия свързани с отглежданите там сливи и произвежданата сливова ракия – Тетевенски саламур (мезе за ракия), Тетевенска мора, яхния от пиле и сушени сливи и Тетевенски качамак.

Района се радва на популярност и чрез спиртните си напитки. В района на Троян се произвежда орехов ликьор. Най-популярните сортове бяло вино отглеждани в района са Кайлъшки мискет и Мускат, а от червените се отглеждат насаждения от Гъмза и Кайлъшки Рубин. Разбира се най-популярната спиртна напитка в района си остава ракията, приготвяна основно от сливи.

На фиг. 6 сме визуализирали направеното от нас кулинарно райониране, което спомага за изясняването на пространственият аспект на класификацията.

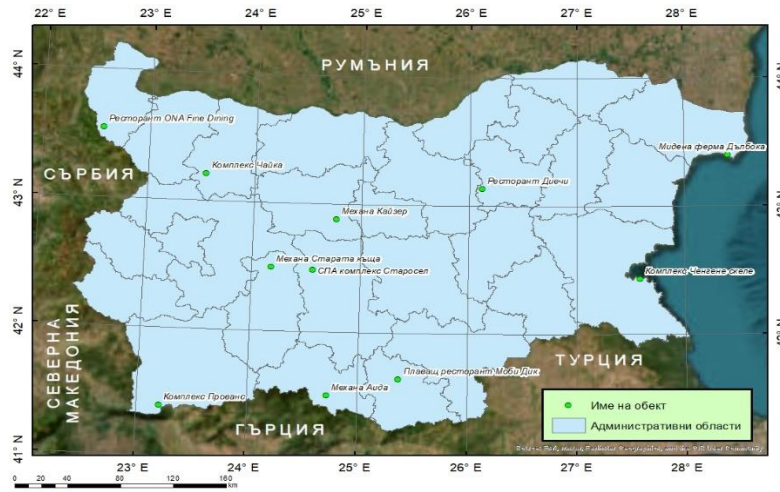
Фиг. 6. Кулинарно райониране на СЗР

IV.4. Кулинарен пътеводител на избрани качествени заведения за хранене в България, предлагачи традиционна българска кухня в традиционен и модерен прочит.

Изхождайки от всичко казано дотук, бихме желали да предложим нашата интерпретация на кулинарен пътеводител, съставен от няколко ключови ресторанта, които не просто приготвят храна, а доставят цялостно изживяване на своите гости, представяйки местни автентични специалитети, представени както в традиционен стил, така и такива които модернизират българската кухня, а някои от тях дори се борят за звезда „Мишлен“⁴! Все по-често у нас се завръщат топ готвачи, работили в известни световни ресторанти, като целта им е да представят българската кухня в един по-нов и модерен облик, като същевременно спомагат и за развитието на селските райони чрез изкупуване на местна продукция, наемане на местни жители, подпомагане на туризма и други.

⁴ През 1900 г. Michelin започнала да публикува пътеводител за Европа, за да насърчи шофьорите да пътуват до местните забележителности. Наред с други неща, в ръководството били включени анонимни ревюта на европейски ресторанти, които се фокусирали върху качеството и вкуса на поднесените храни, както и върху овладяването на кулинарната техника и индивидуалността на ястията. Звездите на Мишлен сега се смятат за отличителен белег на изискани ястия от най-добрите готвачи в света. Ресторантите могат да получат една до три звезди на Мишлен.

Чрез фиг.7 сме представили пространственото разположение на всички заведения.

Фиг. 7 . Кулинарен пътеводител на избрани качествени заведения за хранене в България, предлагащи традиционна българска кухня в традиционен и модерен прочит

Заклучение

Направеното в дисертационния труд изследване предоставя огромен обем от информация свързана с културните традиции на Северозападна България, чрез направата на задълбочени анализи на културно-географските и етнографските особености на територията, извадка на някои по-големи културни и кулинарни празници и фестивали, запознаване с научното направление „кулинарна география“ и опит за кулинарно райониране и кулинарен пътеводител на България.

Акцентът на дисертацията, съобразно нейното заглавие и заявените в увода цел и задачи, предоставя информация за възможността културните празници и фестивали, като постфактор от социо-културните особености на Северозападния район за планиране, да изиграят важна роля в запазването на културната идентичност и да спомогнат за икономическото развитие на най-слабо развитият район в страната.

При разработката на дисертационният труд представихме голямо количество от научни литературни източници, български и чуждестранни, засягащи темата социално-икономическата география, като направихме преглед на развитието за културната, и в частност кулинарната география. В различните глави се спряхме подробно на етапите на

историческото развитие на района и многообразието от културни традиции, запазени през многовековната ни история, като за целта започнахме изследването си от най-дълбока древност достигайки до наши дни. Именно поради тази причина направихме и по-задълбочени изследвания в културно-географските и етнографските особености на Северозападна България. Тук е редно да споменем и описаните от нас теории за културен ландшафт и нашето авторско определение на термина.

Една от основните задачи на дисертацията беше да успеем да представим безпристрастен анализ на някои ключови културни и кулинарни празници и фестивали в района. За целта направихме кратък обзор на някои по-големи празници в Европа, които биха могли да служат като пример добра организация и постепенно развитите. Направихме обзор на информационната обеспеченост на празниците и фестивалите у нас, и проблемите съпътстващи липсата на информация или прекалено многото такава, която води неминуемо до дезинформация. Анализираният от нас ключови празници разделихме условно на две групи – такива с национално и международно значение, и такива с предимно локално (регионално) значение. Обхванатите от нас културни мероприятия са съсредоточени от по един ключов за изследването празник от всяка област от Северозападния район за развитие.

Един от най-важните елементи в нашата изследователска работа са резултатите от изследванията, които представихме и анализирахме. С над 1000 анкетирани за последните 3 години, авторските ни анкети и допитвания добавиха допълнителна стойност по изследваната тема, особено в ключовия аспект – запазване, разпространение и развитите на празниците и фестивалите, и ролята им в местната и националната икономика.

Приноси на дисертационният труд

На база на така разработеният дисертационен труд сме оформили 4 теоретични и практико-приложни приноса:

1. Извършен е пълен и обстоен анализ на културно-географското развитие в исторически план на Северозападния район за планиране, в който хронологично са проследени промените настъпили в района през различните

- епохи и подробно е представено формирането на културният ландшафт в съвременните му граници.
2. Дисертацията е една от първите географски научни разработки, в която основен акцент е кулинарната география, като важна и неделима част от културната география. На базата на проведените изследвания във най-слабо развитият в социално-икономически аспект регион в България, Северозападният, сме разработили модел за локално и регионално развитие, на базата на културните дадености и предимства на района. С известни модификации този модел може да се прилага и в други райони в страната.
  3. Чрез провеждането на авторски анкетни проучвания (около 100 анкети за празник или фестивал) успяхме да формираме представителна извадка за мнението на всички обекти и субекти свързани с културните фестивали и празници в района (организатори, общинска и областна управа, читалищни деятели и гости на събитието). По този начин получихме пълна картина на предимствата и недостатъците на всеки един от изследваните празници, което ще даде възможност за по-ефективното им бъдещо развитие, а от своя страна това ще даде позитивно отражение в целия регион.
  4. На базата на литературни източници, теоретични разработки и собствени теренни проучвания разработихме авторско кулинарно райониране на Северозападна България (по NUTS2), което може да послужи като отправна точка и модел за кулинарно райониране на други райони на страната, а също и за цяла България.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД:

1. Иванов, И., „Социо-културни аспекти в развитието на Северозападния район за планиране“, ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“, ГЕОЛОГО-ГЕОГРАФСКИ ФАКУЛТЕТ, Книга 2 – ГЕОГРАФИЯ, Том 115, **София 2022.**
2. Иванов, И., Цветков, К., „Кулинарните традиции като елемент от културният ландшафт на банатските българи“, Банатските българи – културно наследство, език и култура, Том 2, **София 2024.**